

POSUDEK DISERTAČNÍ PRÁCE

Vojtěch Kessler, Válečné pomníky a historická paměť. K recepci sepulkrálně-militárních památek v českých zemích z válek mezi lety 1757–1914.

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin, 2014

Výstižný titul a poněkud kostrbatý podtitul uvádí velmi kvalitní disertační práci na „paměťové“ a pomníkové téma. Práce je po úvodní části členěna do pěti poměrně rozsáhlých oddílů. Po první kapitole věnované vyjasnění pojmů historická paměť, pomník a kult mrtvých (či pieta, doslova „Memento mori“) následují čtyři bojiště v českých zemích, na nichž se v 18. a 19. století odehrály válečné střety císařské, respektive rakouské armády s vnějším nepřítelem (dvakrát pruským a dvakrát francouzským). Toto členění je přehledné a smysluplné.

Autor zvolil, jak řečeno čtyři lokality (v případě bitvy u Chlumce dokonce jakýsi pomníkový areál), jde tedy o poměrně přísný výběr (jakkoli těch nejvýznamnějších militárních pomníků) a stranou zůstaly pomníky a pomníčky na dalších válčích z těchž válek nebo válečných tažení (Štěrboholy ze sedmileté války, další památky na slavkovském bojišti a brněnský obelisk z roku 1818 připomínající konec napoleonských válek, pomníky z dalších bitev prusko-rakouské války 1866 předcházející rozhodujícímu střetu u Sadové: Jičín, Trutnov Česká Skalice). Domnívám se ale, že takové soustředění pozornosti je obhajitelné a dokonce užitečné, neboť neposouvá práci k popisnému výčtu, nýbrž umožňuje soustředit se na úvodem položené otázky. Určitý otazník bych v tomto případě kladl jen za autorovo rozhodnutí soustředit se v případě královéhradeckého bojiště pouze na pomník Baterie mrtvých. Tato válka ústřední pomník nemá, proto by bylo zajímavé ukázat problematiku vesměs pietních pomníků „šestašedesáté“ války na širším výběru (např. Tilgnerův pomník 8. praporu polních myslivců ve Svíbu, mauzoleum v Lípě pořízené baronem Liebigem, či – za vítěznou stranu – „Lví“ památník pruské první pěší gardové divize v Chlumu). Možná bychom mohli v tomto hovořit s nadsázkou o „rozptýleném“ pomníku.

První kapitolu „Paměť a válečné pomníky“ cením velmi vysoko, a to jak s ohledem na způsobu autorova myšlení o problematice, tak vzhledem k širokému rozhledu po dnes už nepřehledné literatuře k problematice paměti. Důležité je rovněž vyjasnění pojmů „kolektivní paměť“, „kultura vzpomínání“, „místa paměti“ (tento termín se v poslední době u nás vžívá a šíří, nicméně v hodně okleštěné podobě, kdy jsou „místa paměti“ chápána většinou příliš doslovně jako „místa“ topograficky určitelná, div že ne s přidělenými GPS-souřadnicemi), „kult mrtvých“, důležitá je diferenciaci mezi „pietou“ a „memorií“. Výborným způsobem se Kessler vyrovnává také s rozlišením „tradice“ a „paměti“ (odkazem na Jana Assmanna). Výborné jsou odstavce o symbolice a sémiotice pomníku, o pomníkových festivitech jako kolektivních performancích. Velmi výstižně autor připomíná také význam zapomínání jako odvrácené (či spíše komplementární) stránky vzpomínání. Teorii má zkrátka velmi dobře zažitou. Přesto bych k této části měl několik málo polemických připomínek.

- Pokud jde o klasifikaci pomníkových festivit, nahradil bych pojem „modifikační“ festivity raději přívlastkem „reprezentační“.

- V podkapitole o pomnících obecně jsem na rozpacích z „druhého života“ pomníků.

Historiografický termín „druhý život“ (*Nachleben*) je běžně možné vztáhnout k osobám či událostem. Mají ale i pomníky „druhý život“? Pomník je „paměťové médium“ už z definice, je postaven jako připomínka a je tedy už výsledkem druhého života určitého fenoménu, v našem případě válek či jednotlivých bitev. Veškeré manifestace, jež se vztahují k pomníku, „dějí“ se okolo něj, v podstatě jen naplňují jeho základní funkci. Chybí tu onen odstup, nutný

k druhému životu historických fenoménů, ono postupné narůstání „mýtu“. Za přesvědčivé nepokládám ani rozlišení „primárních“ a „sekundárních“ souvislostí pomníků. Důvody postavení a s nimi spojená interpretace historických událostí úzce souvisí a proplétají se v průběhu dalšího „využívání“ pomníku.

- V kapitole o pomnících uvažuje autor také o pomníku ve veřejném prostoru. Obsazování veřejného prostoru, to je velmi podstatná funkce pomníku. V případě militárních pomníků pojednaných v této práci jde však spíše o pomník jako krajino tvorný prvek.

- V pojmové výzbroji autora mně trochu chybí „stereotyp“: tam, kde hovoří o reinterpretaci pomníků jde vlastně o „přepsání“ určitého stereotypu.

- Otázka monumentality sledovaných pomníků a prostředků, jakými je jí dosahováno, by měla být více vztažena též k formální podobě pomníku, ke skutečnosti, že se jedná o pomníky vesměs nefigurální. Jakými estetickými prostředky je monumentality dosahováno?

- Formulace „paměť disponuje cézурou...“ na s. 29 není právě šťastná. Formulačně nepovedená je také představa o pomníku jako „zásobárně“ či dokonce „úložišti“ paměti, jež se postupně odčerpává.

Od otázky, jak byla a je konstruována historická paměť událostí, v tomto konkrétním případě vybraných bitev, přechází Kessler vždy ke konkrétnímu pomníku či pomníkům, tedy k onomu – řečeno s Jungmannem – „pamětnímu znamení“, které je mimořádně vlivným a účinným prostředkem vytváření a ovšem i manipulace historické paměti. Mimochodem, společným rysem těchto pomníků je to, že nebyly součástí české národní paměti, českého národního „příběhu“, a byly proto odkázány buď na oficiální státní podporu (do roku 1918) nebo na pěstitele lokální tradice. Určitou výjimkou je tu válka 1866, navzdory národnímu narativu o „válce Němců s Němci“ v české paměti živá, a druhou výjimkou velmi specifická slavkovská tradice, na niž byla v meziválečné době uměle naroubována společná paměť česko-francouzská. Pomníkové kapitoly tak poskytují dostatek látky k úvahám o konstruování „českého příběhu“, téměř mimoběžného s dobově nepochybně „nezapomenutelnými“ konflagracemi na českém území. V závěrečné části každé z pomníkových kapitol nás autor dovádí pravidelně až do současnosti. Navozuje tak otázky o diskontinuitě paměti (resp. tradic) a o jejich moderní reinterpretaci.

Projděme nyní stručně jednotlivé speciální kapitoly. V druhé kapitole (bitva u Kolína a pomník na Křechoři) je hlavním tématem napětí mezi rakouským pomníkem s orlí symbolikou a českým obyvatelstvem v Kolíně a okolí, jež na pomník reagovalo odmítavě. Jako v kapce vody se toto pnutí odráží ve sporu o krátké či dlouhé „i/i“ ve slově Kolín v nápisu na pomníku (s. 69).

- Ke zmínce o válečném deníku původem norského generálporučíka Krogha (s. 49) dodávám pro zajímavost, že ve stejné době jiný Skandinávec, kodaňský mladík jménem Johannes Ewald (1743–81), utekl z touhy po dobrodružství z domova a jako šestnáctiletý se nechal najmout nejprve do pruského vojska a z něj pak přeběhl pod prapory Marie Terezie. Do roku 1760 procházel bojišti sedmileté války zprvu jako bubeník a pak s poddůstojnickou hodností dospěl až do Prahy. Ewald se později proslavil svými dramaty a ódami jako významný autor dánského klasicismu.

- Historika o prohlídce kostnice pruským králem (s. 56, pozn. 155) se týká sedleckého kláštera.

- Německý romanopisec Theodor Fontane se nejmenoval ani Fontanes (s. 48), ani Fontana (s. 200); Detlev von Liliencron byl nejen pruský důstojník, ale zejména básník (s. 48);

Lessingova hra se jmenuje Mina von Barnhelm, nikoliv Minna vom Barmhelm (s. 89).

- Kessler správně registruje Kosárkův obraz *Krajina s pomníkem bitvy u Kolína* nazývaný též *Motiv z okolí kolínského* (i s veteránem, jenž pomník sřezil) z roku 1858. Připomínám jen, že

podobný motiv zvolil také Kosárkův generační druh Alois Bubák, který namaloval své *Bojiště u Kolína* o šest let později.

- Nápis FORTITUDINI na pomníku, heslo vojenského řádu Marie Terezie, je třeba přeložit dativem sg., tedy „Statečnosti“, volněji „Za statečnost“.

Slavkovská Mohyla míru, nejmonumentálnější a také umělecky nejhodnotnější z pojednávaných pomníků, se svým charakterem, vyzněním i „provozem“ vymyká ostatním pomníkům na bojištích. Je současně kaplí i ossariem, postrádá rysy triumfalismu typické pro vítězné pomníky, ačkoliv v období první republiky byla určitými kruhy chápána i jako oslava Napoleonova vítězství. Zamýšlena byla ovšem jako memento a vznikla díky úsilí místních nadšenců bez valné oficiální podpory. Pointou celého příběhu je pak relativně mladá tradice bitevních rekonstrukcí na bojišti, jež vděčí za svůj počátek hostinskému z Waterloo. Kapitola o mohyle na Prateckém vrchu patří k nejzdařilejším v celé práci. I do ní se však vloudilo pár drobných přehlédnutí:

- Autor knihy *Napoleonská návrší* a dalších prací k dějinám Slavkovska (ale také knihy *Češi na Tahiti a Markézách!*) se jmenoval Vladimír Ustohal, nikoliv Ustrohal, jak se opakovaně dočteme (poprvé s. 100, pozn. 310).

- Leroyova práce (s. 108, pozn. 333) se jistě nejmenuje *La Braille ...*, nýbrž *La bataille d'Austerlitz*.

- Mši o napoleonském dnu ve Slavkově po obnovení tradice v roce 1992 sloužil páter Špidlík, nikoliv Špidík.

Bitva u Chlumce v roce 1813 je interpretačně velmi vděčná už proto, že své pomníky vybudovaly na bojišti všechny bojující strany (ty velké ovšem jen strany vítězné). Kessler správně uvádí souvislost zdejších oslav s „mladým Německem“ a étosem osvobozeneckých válek, a to nejen v první polovině 19. století. Jak správně připomíná, v trochu jiném historickém kontextu vlála červeno-žluto-černá trikolóra i při odhalování jubilejního pomníku v roce 1913. Současně u Chlumce opravdu fungovala pluralita paměti, mj. i vzhledem k existenci jediného památníku vítězství ruských zbraní na českém území (před rokem 1945). Pomníky se nacházejí v oblasti obývané německým obyvatelstvem (z oněch čtyř pojednávaných zde v disertaci vlastně jen v tomto jediném případě), což vtiskávalo zdejším oslavám (minimálně do roku 1914) jasně německý charakter. Bystrým postřehem je souvislost pruského pomníku s přeprahací stanicí v Telnici (zajišťovala mu „publikum“).

K drobným nedopatřením:

- Rakouský pomník u Nakléřova je prý „až na zlacené části“ kompletně litinový (s. 154). Inu, litinové jsou i ty zlacené části, jen jsou z pozlacené litiny.

- Majitel teplického panství se jmenoval Clary-Aldringen, nikoliv Albringen.

- Nesouhlasím s tezí vyslovenou na s. 185 a znovu v závěru, že „Chlumec“ byl v českém historickém povědomí „obsazen“ Soběslavovou bitvou z roku 1126 a dokonce „sedláky u Chlumce“ – nota bene úplně jiného, totiž Chlumce nad Cidlinou. Určitou „lhostejnost“ k chlumeckému bojišti na české straně lze podle mě vysvětlit plně uspokojivě oním „německým“ charakterem bojiště, jeho okolí a památek na něm.

Poslední pomníková kapitola se zabývá jediným, byť velmi pozoruhodným pomníkem z hlavního bojiště války v roce 1866. Jde o tzv. Baterii mrtvých. Je to, jak autor správně zdůrazňuje, jednoznačně pomník typu pietního, stejně jako v případě ostatních pomníků na onom rozlehlém bojišti, kde je mnohdy velmi obtížné rozhodnout, zda jde o náhrobek či pomník. Autor se zabývá otázkou „čechizace“ Baterie mrtvých a jejího pomníku a vůbec mnohem větším zájmem českého etnika o válku 1866, živým ostatně dodnes. Pominu-li svou výše vyslovenou výtku o příliš malém „výseku“ problematiky pomníků královéhradecké

bitvy, je tato kapitola opět interpretačně velmi zdařilá. Potěšila mě rovněž informace o pečlivé přípravě známého malíře bitev a výjevů z vojenského života Václava Sochora, který si před namalováním obrazů *Srážka jízdy u Střezetice* nebo *Baterie mrtvých* korespondoval s přeživšími pamětníky. A tak zase jen pár drobností poněkud kazí dojem:

- Na s. 193 upozorňuji na špatnou dataci Gablenzova vítězství u Trutnova, nikoli 27. dubna, nýbrž 27. června 1866.

- U citace lidového nápisu na Hofburgu opomenul autor apostrofy, jež nahrazují chybějící koncovky akuzativu, takže nápis vychází v jeho přepisu gramaticky nesprávně. Má být: *Die Freiwilligen habn kein 'Knopf, die Generale habn kein 'Kopf, ...*

- Drobnou námitku lze vznést i k citaci písně o kanonýru Jabůrkovi v mottu na s. 210: první verš zní nikoliv *Tam u Králové Hradce...*, nýbrž *Tam u Králového Hradce....* V prvním případě by chyběla slabika.

Je škoda, že dojem z jinak výborné práce místy kazí jazykové prohřešky či různé podivné neologismy, nahromaděné zejména ve druhé (kolínské) a páté (chlumské) kapitole. Jen namátkou (evidentní překlepy samozřejmě neregistruji): **epigrafie** (recte epigrafika s. 44, 45, 220), **hessenec** Gleim (s. 46), **utříbenost** faktů (s. 47), **výtěžný** pramen (s. 48) a informačně **výtěžné** texty (s. 100), útok **kosím** šikem (recte kosým, s. 54), Marie Terezie českým poddaným navzdory „korunovací na usmířenou“ projevovala nehynoucí lásku a vděčnost (s. 64, nelogická větná konstrukce), obrat **je zapůjčen** z titulu knihy (s. 64, pozn. 155), Klub důstojníků a **praporečnicků** (s. 138), stavba unikátní **fyzickou podobou** (recte formou, s. 160), **zeditovaná** bibliografie (s. 189), **komplementace** pramenů (recte kompletace, s. 189), kult byl rozšířen **v rovině** laické veřejnosti (s. 201), Jabůrek **opovrhujíc** smrtí (s. 211).

Ale dost kritiky, která se týká z větší části jen marginálií. O tom, že autor vychází z velice solidní heuristiky svědčí (nejen) soupis pramenů. Jako mimořádně pozoruhodný zdroj informací se osvědčily například obecní kroniky. V seznamu literatury, který jinak dokládá široký rozhled autora, postrádám vlastně jen tři tituly: berlínský sborník *Mythen der Nationen* (vydaný v roce 1998 pod redakcí Moniky Flacke nejprve jako katalog k výstavě a následně i jako samostatná publikace v nakladatelství Koehler und Amelang) – mezi pěti nejvíce mýtotočnými událostmi, které si mohl každý „národ“ ze zvaných podílníků na výstavě vybrat, je samozřejmě i řada bitev a mnoho materiálu k jejich druhému životu; dále katalog k výstavě o pražských pomnících *Metamorfózy politiky* z roku 2013, pro autora disertace zajímavý přinejmenším pasážemi o Radeckého pomníku; konečně z publikací k německým pomníkům postrádám velmi inspirativní sborník Katrin Keller – Hans-Dieter Schmid (hg.), *Vom Kult zur Kulisse. Das Völkerschlachtdenkmal als Gegenstand der Geschichtskultur*, z roku 1995.

Kesslerovu práci hodnotím jako koncepčně velmi zdařilou, vycházející z promyšleného užívání pojmů a založenou na pečlivém pramenném výzkumu. Autor je rovněž dostatečně obeznámen s odbornou diskusí na téma kolektivní paměti, kultury vzpomínání, politiky paměti, pomníků a zvláště válečných pomníků (memoriálních i pietních). Jeho metodicky poučený přístup mu tak nedovolil sklouznout k popisnosti, práce není faktograficky přetížená a autor si udržuje nad tématem potřebný nadhled. Výběr interpretovaných pomníků je logický a práce působí uceleně. Po odstranění drobných nedopatření bych se přimlouval za její vydání tiskem.

Práci Vojtěcha Kesslera doporučuji k obhajobě.

V Praze dne 26. ledna 2015

Doc. PhDr. Zdeněk Hojda, CSc.